

МІСЬКІ ОСОБНЯКИ ПОЛТАВИ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ПРОСТОРОВО-ПРЕДМЕТНОГО СЕРЕДВИЩА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА У ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ

Котенко Л. Г., магістр кафедри дизайну архітектурного середовища і містобудування, **Шевченко Л. С.**, кандидат архітектури, доцент
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Анотація. Представлено дослідження міських особняків Полтави й розкрито їх роль у формуванні просторово-предметного середовища центральної частини міста в ХІХ – поч. ХХ століть.

Ключові слова: міський особняк, просторово-предметне середовище.

Аннотация. Котенко Л. Г., Шевченко Л. С. **Городские особняки Полтавы и их роль в формировании пространственно-предметной среды центральной части города в ХІХ – нач. ХХ веков.** Представлено исследование городских особняков Полтавы и раскрыта их роль в формировании пространственно-предметной среды центральной части города в ХІХ – нач. ХХ веков.

Ключевые слова: городской особняк, пространственно-предметная среда.

Annotation. Kotenko L. G., Shevchenko L. S. **The town's private residence of Poltava and their role in the formation of the area-object environment of the central part of the town in the ХІХ – beginning ХХ centuries.** The research of the town's private residence of Poltava is present. Their role in the formation of the area-object environment of the central part of the town in the ХІХ – beginning ХХ centuries is disclosed.

Keywords: town's private residence, area-object environment.

Постановка проблеми. Забудова центральної частини Полтави ХІХ – поч. ХХ століть залишила високохудожні зразки архітектурної творчості, які представлені колишніми міськими особняками, житловими, прибутковими та торговими будинками. Небезпека руйнації та зникнення взагалі цих об'єктів вимагає детального дослідження. Особливо актуально стоять питання реконструкції збережених особняків, органічне включення історичної забудови у сучасну містобудівну структуру. Вирішення цих питань неможливе без ретельного вивчення усіх збережених пам'яток архітектури – особняків ХІХ – поч. ХХ століть.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Вивчення, охорона та збереження пам'яток архітектури, в тому числі й міських особняків, є одним із важливих питань сьогодення і не лише у контексті регіональних пам'яткоохоронних програм, а загалом охорони національної історико-культурної спадщини України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми збереження й охорони архітектурно-містобудівної спадщини України знайшли своє висвітлення в працях В. Вечерського, І. Ігнаткіна, Л. Прибеги, В. Тимофійка та інших науковців. Питанням вивченості старовинної житлової малоповерхової забудови загалом займаються І. та О. Чижевські, О. та І. Родічкіни. Частково цієї теми торкалися дослідники ХІХ – поч. ХХ століть. Ці матеріали носять статистично-описовий характер і мають велике значення у підтвердженні

отриманих результатів. Деяка інформація стосовно полтавських старовинних особняків з'являється у регіональних періодичних виданнях.

Мета роботи. Стаття присвячена міським особнякам Полтави та розкриттю їх ролі у формуванні просторово-предметного середовища центральної частини міста у XIX – поч. XX століттях.

Виклад основного матеріалу. Зміни територіально-адміністративного устрою Малоросії й надання у березні 1802 року Полтаві статусу губернського центру призводить до кардинального перепланування й перебудови міста на зразок російської столиці. Перших фахівців з будівельної справи для всієї території Російської імперії почала готувати Петербурзька архітектурна школа. Утверджується принцип регулярного, централізованого впорядкування міста. Як зазначив у свій час І.Ф. Павловський, «ми не знаємо в історії іншого моменту, коли суспільне, економічне життя і саме обличчя міста зазнали б такої швидкої і різкої зміни, як саме в ці роки» [1, С. 55].

Формування предметно-просторового середовища тепер уже губернського міста Полтави розпочалося з його центральної історичної частини. Новим центром міста стала Кругла площа з низкою урядових адміністративних споруд – Малоросійського поштамту, будинку Дворянського зібрання, губернських і Повітових присутніх місць, будинків трьох губернаторів (цивільного, віце- і генерал-губернатора). Розпланування міста здійснювалося з урахуванням існуючої вуличної мережі та дотриманням осьової перспективи. Вздовж прямолінійних вулиць зводилися нові будинки: громадські, приватні особняки, будинки міщан та козаків. Таким чином створювалася глибинна композиція, утворена вуличними коридорами та завершена архітектурними спорудами. «Архітектурні доміанти, як старі, так і новозбудовані, потрапляли у точки перетину осей кількох вулиць, завдяки чому великий ефект досягався невеликою кількістю унікальних споруд» [2, С. 559].

Тогочасна суспільно-політична ситуація призвела до того, що козацька старшина і міщани прагнули в усьому наслідувати петербурзьку знать. Саме вони стають першими замовниками міських приватних особняків – по вулицях Малій Харчовій (тепер – Гагаріна), Дворянській (тепер – Паризької Комуни), Олександрівській (тепер – Жовтневій). За даними К. В. Гладіша [3, С. 21], до 1816 р. у Полтаві було споруджено більше 300 житлових будівель. Особняк став новим типом міського житлового будинку, в якому уособлювалося уявлення мешканців про комфортабельне, незалежне, багатокімнатне житло в центральній частині міста. Спочатку у планувальній структурі міських особняків виділялися приміщення, які виходили вікнами на вулицю і були зв'язані між собою анфіладним способом. Найпоширенішими на той час стали одноповерхові особняки, звернені на вулицю трьома, п'ятьма або сімома вікнами. Іноді на фасаді застосовували приземкуваті колони, які надавали особливого затишку будинку. Як правило, входи в будинки організовувалися з бічних та дворових фасадів. У дво- чи триповерхових особняках сходи займали

периферійне положення й нерідко були виносними. Тому дворові і бічні фасади обростали дерев'яними навісами та галереями на стовпах або колонах.

В першій половині XIX ст., як свідчать офіційні документи й спогади подорожуючих, місто загалом все ще було невпорядкованим. «На рівних, широких проспектах міщани зводили маленькі будиночки, криті здебільшого гонтом і соломою» [4, С. 42]. Заборона у 1839 році будувати нові споруди з солом'яним дахом в центральній частині Полтави, зростання значимості міста, підвищення його товарообігу – все це сприяло перегляду генерального плану міста. Незважаючи на значні обсяги будівництва, мешканці міста постійно відчували гострий житловий голод. Не дивлячись на щільність забудови центральних кварталів у центральній частині міста, зводилося чимало особняків. Їх часто розташовували на червоних лініях вулиць. В той період більшість особняків зводили двоповерховими з відповідною номенклатурою приміщень – парадні, ділові, житлові, господарчі. Вони групувалися між собою й з'єднувалися за допомогою коридорів та анфілад. Сходи на другий поверх зміщувалися з центральної осі й займали периферійне положення. Щоб створити максимум комфорту, добре освітити й зорієнтувати кімнати, застосовували різні прийоми розміщення парадної й житлової частин будівлі, влаштовували виступи та балкони з круглими, овальними та іншими формами, що позначалося на архітектурі особняків.

У другій половині XIX ст. почали з'являтися «ознаки нового суто капіталістичного будівництва – прибуткові будинки, торгівельні, контори, банки, майстерні та ін.» [4, С. 47]. Основним типом міської забудови стали багатоквартирні («прибуткові») будинки, оскільки вони давали змогу домовласникам не лише жити в місті, а й отримувати певний прибуток. Житла в центральній частині міста суттєво відрізнялися від тих, що розташовувалися за межами середмістя – кількістю поверхів, висотою будівель. Вони відзначалися різноманітністю у розплануванні, розмірі та зовнішньому вигляді будинків. У будинках ремісників та дрібних торговців житло часто розташовувалося над виробничими або торгівельними приміщеннями, а входи до квартир влаштовувалися з боку двору. У центрі Полтави багатоквартирні будинки були в основному двоповерховими і гарно опорядженими.

В середині XIX ст. зразкові проекти, які надсилалися з Петербурга, втратили свій обов'язковий статус. Почали зводитися житлові будинки за індивідуальними проектами, що спричинило появу стилістичної еkleктики. Архітекторами розроблялися проекти лише найбільш заможним замовникам, інші задовольнялися проектами інженерів, техніків. Саме в цей період у Полтаві з'являються приватні будинки – особняки по вулицях М'ясницькій (тепер – Міщенка), Архієрейській (тепер – Карла Маркса), Ново-Кременчуцькій (тепер – Лідова), Скатерининській (тепер – Р. Кириченко), Ново-Полтавській (тепер – Шевченка), Хрестовоздвиженській (тепер – Кірова). Продовжується будівництво особняків по вищезгаданих вулицях: Дворянській, Малій Харчовій, Олександрівській.

Вул. Комсомольська, 43

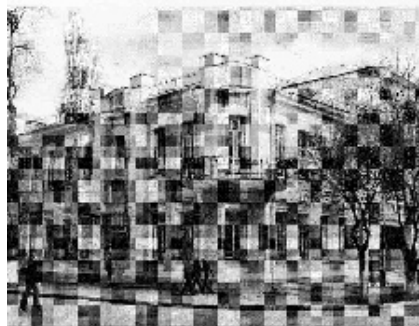
Вул. Шевченка, 13

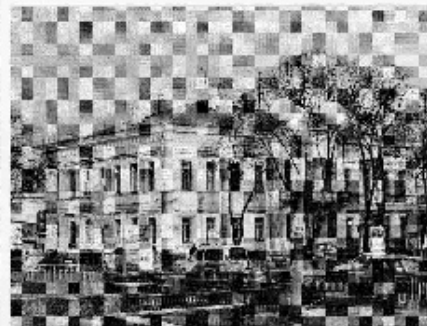
Вул. Паризької Комуні, 15

Вул. Р.Кириченко, 1

Вул. Комсомольська 35/12

Вул. Жовтисева, 34

В кінці XIX ст. почав відбуватися деякий поворот архітектури до еkleктики й модерну, що знайшло своє відображення і в забудові Полтави. На зміну міським особнякам у стилях раннього та зрілого класицизму (провінційного ампіру) приходять будівлі у стилі раннього романтичного модерну, модерну та псевдоготики. Ці об'єкти своїм різноманітним зовнішнім виглядом формували основну фонову забудову центральної частини міста, яка й досі відіграє вагомую роль у створенні її неповторного архітектурно-історичного середовища.

Висновки. Отже, міські особняки Полтави XIX – початку XX ст. відігравали вагомую роль у формуванні просторово-предметного середовища центральної історичної частини міста. Вони брали безпосередню участь у створенні глибинних перспектив вулиць, слугували акцентами й домінантами у їх завершенні. Різноманітне стилістичне вирішення фасадів особняків вплинуло не лише на образне вирішення самих будівель, а й на архітектурно-композиційну організацію всієї центральної частини міста.

Подальший напрямок дослідження може бути направлений на вивчення архітектурно-просторової організації міських особняків. Результати дослідження стануть у нагоді в сучасній практиці будівництва об'єктів такого типу.

Література:

1. Павловський И. Ф. К истории полтавского дворянства 1802 – 1 902 г. – Полтава, 1906.
2. Полтавщина: Енциклопедичний довідник.(За ред. А. В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.: іл.
3. Гладыш К. В. Архитектура и памятники Полтавщины. Путеводитель. – Харьков: Прапор, 1982. – 104 с.
4. Ігнатків І. О., Вайнгорт Л. С. Полтава: Історико-архітектурний нарис. – Київ: Будівельник, 1966. – 104 с.